

“ÜSKÜF” ÜZERİNE

Ömer ZÜLFE*

ÖZET

Üsküf, Osmanlı toplumunda değişik alanlarda kullanılan ve çeşitli özellikleriyle şiire yansıyan bir başlık türüdür. Burada, üsküfün genel bir tanımından sonra, klâsik Türk şiirindeki kullanımının ana hatları çizilmiş, nazire geleneği çerçevesinde yazılmış üsküf redifli on beş gazelin metin yayını yapılmış ve bu gazelerde geçen kelimelerden seçme bir sözlük hazırlanmıştır. Böylece, üsküfün klâsik Türk şiirinde nasıl işlendiği açıklanmağa çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler:

Üsküf, başlık, kuş başlığı, nazire, gazel.

Giriş

Bu yazıda, bugün için unutulmuş bir başlığın, serpuşların kullanıldığı devirlerde nasıl ilgi gördüğü ve şairler tarafından çeşitli yönleriyle şiire nasıl konu edildiği üzerinde duruldu. Kuşkusuz burada çizilen çerçeve, üsküfün bütün işleniş biçimlerini yansıtmaz. Ancak genel bir fikir vererek aşağı yukarı nasıl algılandığını ve hangi unsurlarla ilgili olarak kullanıldığını ortaya koyar. Klâsik Türk şiirini besleyen birikimin küçük parçalarının bilinmesi, bu şiirin bütününe anlamağa ve zenginliğini ortaya çıkarmağa yarayacağı gibi neden klâsik vasfını taşıdığını izah etmeğe de yardımcı olacaktır.

Tanımlar

Üsküf, (< İtal. *scuffia*, Rus. *skufiya*, Gr. *skoufia*, Yun. *skuphia*) ‘başlık, ibik, hotoz, tepesi devrik ucu püsküllü başlık’¹ anlamındadır. Beyaz renkli,

* Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/
omerzulfe@hotmail.com

¹ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 427; Jean Deny, *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları*, Çev.: Oytun Şahin, Ankara 1995, s. 94; Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953, II, s. 655; Bedros Keresteciyani, *Dictionnaire Etymologique De Langue Turque*, s. 41; Charalambos Symeonidis, *Der Vokalismus Der Griechischen Lehnwörter Im Türkischen*, Thessaloniki 1976, s. 101.

külâh biçiminde olup genellikle keçeden yapılan; başa giyilen kısmı sırma işlemeli ve bir bölümü arkaya doğru yatık² yeniçeri borkünün bir çeşididir. Altın işlemeli bölümü dört parmak eninde,³ geriye kalan kısmı arkaya yatık bölümüyle birlikte bir endazedden (65 cm.) uzundur.⁴ Başa giyilen kısmı sırmalı olmayanına *kuka* denir.⁵

Üsküf, I. Murad Han'ın saltanat yıllarında [1362-1389] ortaya çıkmış,⁶ bu dönem içerisinde sırmalı biçimiyle kullanılmış, II. Mehmed Han dev-

² Ucu arkaya yatık olmayana da vardır: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 399; Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 331.

³ Mehmet Önder, *Antika Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, s. 450.

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1972, III, s. 560. Üsküfün renkli bir fotoğrafı için bk.: Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999, s. 104.

⁵ Midhat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 331.

⁶ Üsküfün ortaya çıkışı konusunda *Âşık Paşaoğlu Tarihi*'nde şu bilgiye yer verilir: "...Andan soñra İncügüz'ün üzerinde Polanya [Pulunya] dirler bir hisâr vardır, Türk aña Tañrı Yıkduğı dirler. Murâd Han-ı Gâzî anuñ üzerine vardı. Ol vilâyetün halkı kaçup aña girmişler-idi. Bir niçe gün hayli bâri ceng itdiler, alınmadı. Âhir göçüp gittiler. Han eyitdi: "Meger bunı Tañrı yıka." didi. Andan vardılar Devletlü Kaba-ağaç didükleri yire kondılar. Murâd Han dahı bir kaba ağaca arkasın virdi, oturdı. Bir lahzadan soñra adamlar geldi bir biri ardınca kim: "Hanum! Hak ta'âlâ kudretiyle ol hisâr yıkıldı, zîr-ü-zeber oldu." Han dahı Şâhin'i göndürdi. Vardı, mübâlaga mâl getürdi; altun ve gümüş tepsiler ve filoriler ve nakd akçalar bile getürdi. Ve halkını gerü istimâlet-ile yirinde kodılar. Hayli altun gümüş tas dahı buldılar. Gâziler başlarına geydiler. Üsküf ol zamânda bünyâd oldu..." [*Âşık Paşazade, Hâzâ Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osmân*, Bab 53; s. 389 // *Âşık Paşazade, Osmanoğulları'nın Tarihi*, hzl. Kemâl Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2003, Bölüm 53, s. 121.] Başka kaynaklar da bu hikâyeden söz eder: [Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara 1993, s. 426; Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 560.]. Aynı hikâyenin de anıldığı başka bir kaynağa göre, Gazi Süleyman Paşa [1315-1357] Mevlâna Celâleddin-i Rumî sevgisiyle üsküf adını verdiği bir başlığı icat edip giymiş ve sonraları I. Murad Han döneminde bunun giyilmesi âdet olmuştur [Kâtib Çelebi, *Fezleke Akvâlu'l-Ahyâr fi 'İlmi't-Târih ve'l-Ahbâr (Târih-i Kebir)* [Yazılışı: İstanbul 1052/1642], yr. 198^a-199^b; Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara 1982, s. 310-312.] Üsküfün ilk defa Süleyman Paşanın ortaya koyduğuna dair *Selâtin-name*'nin Gelibolu hisarının fethi bölümünde şu bilgi vardır:

hem altun üsküfi bilmezdi il
süleymân pâşânın taşnîfidür bil
telin çekdürdi géydürdi yegâne
geçürüp géydi üsküfi husrevâne
ol vaqtden berü altun üsküfi il

bu begler dikedürüp anı géyer bil (Kemâl, *Selâtin-nâme*, hzl. Necdet Öztürk, Ankara 2001, Beyit, 678-680, s. 59)

rinde [1451-1481] daha süslü bir hâl alarak kapıkulu piyadeleri ve onların zabitleri tarafından giyilmeğe başlanmıştır.⁷ Ön tarafında giyenin rütbesine göre, turna teli, balıkçıl teli veya süpürge-sorguç takmağa yarayan *tüylük* ya da *kaşıklık* adı verilen metalden bir yuva bulunur.⁸ Balıkçıl telini yalnızca ocağın büyük ağaları takarlar.⁹ Üsküf, yayabaşından daha rütbeli sübaşılar, padişahın maiyetinde bulunan solaklar, yeniçeri ağası, başçavuş ve muhızır ağa; bunların yanı sıra kapıkulu piyadeleri ve zabitleri tarafından özellikle Divanihümayun'a gelindiğinde giyilmiştir.¹⁰ Ayrıca, saray kapıcıları, silâhdarlar, bölükbaşılar, kuloğulları ve iç oğlanları da üsküf giyenler arasındadır. Bir başka adı da *zerkula* veya *zerrîn külâh*'tır.¹¹

Üsküf, av için yetiştirilen doğanların hem yetiştirilme aşamalarında insana alışmaları için, hem de av sırasında etrafa saldırmamaları için gözlerini örtecek biçimde başlarına takılan, deriden yapılmış başlığın da adıdır.

Bir giyim eşyasına ve kuş başlığına ad olmasının yanı sıra üsküf, nargile uçlarındaki ateşi rüzgârdan korumak için kafesli bakır başlığa da ad olmuştur.¹² Bundan başka, 'kıyıları işlemeli başörtüsü', 'gazyağı lâmbalarında kullanılan başlık', 'yüksük', 'büyük elek', 'çalım', 'sessizlik, ağırbaşlılık' ve 'düzen'¹³ anlamlarına gelir.

Üsküfün Klâsik Türk Şiirine Yansımaları

Üsküf, klâsik Türk şiirinde genellikle saray mensuplarının ve alıcı kuşların başlığı olarak işlenmiştir. Ayrıca, on beş nazire gazelde redif olarak yer almıştır. Üsküfün bu üç ana başlık altında değerlendirilmesi, klâsik Türk şiirindeki yerinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Üsküfün, Hacı Bektaş-ı Velî ile bağlantısını ortaya koyan ifadelerle de rastlanmaktadır [Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 30 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu Dizini*, 7. Kitap, İstanbul 2000, s. 78; s. 113].

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 561.

⁸ Mehmet Önder, *a.g.e.*, s. 450; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967, s. 37.

⁹ Midhat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁰ Mehmet Önder, *a.g.e.*, s. 450.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 399.

¹² Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 426.

¹³ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, XI, Ankara 1979, s. 4073.

Altın Üsküf

Altın üsküf eksenindeki beyitlerde, sevgili konumundaki sultan hayaliyle birlikte saray hizmetlileri özellikle anılırlar. Bunlardan *derbân* da denilen saray kapıcıları sıklıkla sözü edilenler arasındadır. Üsküf kapıcılarının başlığı olarak göze çarpar.¹⁴ Saray kapıcılarının büyük amiri olan kapıcıbaşılar, saraya gelen yabancı elçileri divana ve padişahın huzuruna çıkarmakla, bayram tebriklerinde ellerinde gümüş asa ile padişahın tahtının karşısında durmakla görevli memurlardır.¹⁵ Elinde gümüş asa tutan, başında altın üsküf bulunan kapıcı manzarası şiire yansıdığında, gökyüzü kapıcı, samanyolu gümüş asa, güneş de altın üsküf olur.¹⁶ Aynı hayalin çağrışımıyla gümüş renkli gövdesi ve aleviyle mum, başı üsküflü eli gümüş asalı kapıcıya benzetilir.¹⁷ Kapıcıların esasının gümüşlü olmasının yanı sıra altından veya altın süslemeli olduğu da görülür.¹⁸ Bu durumda güneş, altın üsküf giymiş bir kapıcı, ışınları da altın bir asa olarak nitelendirilir.¹⁹

Saray kapıcıları arasında bulunan meş'aleciler, sayıları on ile on sekiz arasında değişen, bayram gecelerinde ve alaylarda meş'aleleri yakan, sultanın gece gezilerinde meş'ale tutan, sefer zamanlarında sultanın çadırının çevresini meş'aleleriyle aydınlatan hizmetlilerdir.²⁰ Mum, sevgilinin kapısında meş'alecilik vazifesini yürüttüğü için, başına altın üsküf giymesi uygun görülmüştür. Mumun alevi, altın üsküfe benzetilir.²¹

Altın üsküfle anılan bir başka memur silâhdardır. Silâhdar, merasimlerde ve alaylarda at üzerinde, başında kırmızı kadifeli üsküfle, sağ omzunda padişahın kılıcını taşıyarak sultanın sağ gerisinde yürüyen, dev-

¹⁴ géyse kapuñda revâdur meh-i tâbân üsküf
hıdmet-i şehde yaraşur géye derbân üsküf (Hüdâyî, Gazel 88/1 Divan, 32^a)

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 167-169.

¹⁶ derbânıdur sarây-ı semâ-ğadrüñüñ sipihr
mihir altun üsküf aña 'aşâ elde kehkeşân (Me'âlî, Kaside 1/12)

¹⁷ aldı derbânuñ olup destine bir sîm 'aşâ
şem' gibi yaraşur başma altun üsküf (Tâbî, Gazel 11/2)

¹⁸ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999, s. 343.

¹⁹ şu'â'ından n'ola alsa eline çüb-ı zerrîni
gëyüp altunlu üsküf gün olupdur çünki derbânuñ (Câmî, Gazel 30-19/3 Pervane Beg, *Mecmû'a-i Nezâ'ir*, 339^b)

²⁰ Midhat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 208.

²¹ eyledüñ meş'aleci bâb-ı hümâyünuñda
şâhid-i şem' géyerse olur altun üsküf (Ğınâyî, Gazel 03/2)

let erkânının üst rütbeli memurlarından biridir.²² Omzunda kılıçla birlikte sultanın yakınında yürüyen bir silâhdar hayali şiire yansıdığı anda altın üsküfün parlaklığı ön plâna çıkar. Güneş altın üsküflü bir silâhdar, ışınları da altın işlemeli bir kılıç olarak tasavvur edilir.²³ Silâhdarların giydiği kırmızı kadifeli üsküf, şairlerin zihninde kanlı gözyaşı çağrışımı yaratır. Kanlı gözyaşlarının âşığa kırmızı üsküf giydirmesinden söz edildiğinde üsküf giydirmenin, yüksek bir memuriyete atama anlamına geldiğini düşünmek mümkündür.²⁴

Seferlerde ve geçit törenlerinde gösterişli kıyafetlerle sultanın çevresinde onu korumak için yaya olarak yürüyen solaklar²⁵ da üsküf giyerler. Bu durum şiirde söz konusu edildiğinde ay ve güneş sultanın yanında giden altın üsküflü solaklar olarak nitelendirilir.²⁶

Kuloğlu; yeniçerilerin, babaları gibi askerlik mesleğini seçmiş oğullarına verilen addır.²⁷ Kuloğlu zümresi altın üsküfle birlikte özellikle söz konusu edilir. Süslü kıyafeti ve güzel yüzüyle bir kuloğlu tasviri yapıldığında üsküf onun başındaki taca benzetilir.²⁸

Kapıkulu süvarileri adı da verilen sipahiler, özellikle Sultan Süleyman Han döneminde [1520-1566] onun dairesini korumakla vazifelendirilmişlerdir.²⁹ Üsküf, sipahilerin de başlığıdır. Âşığın çektiği ahın kıvılcımları, sultanın çevresini sarmış bulunan altın üsküflü sipahilere benzetilirler.³⁰

²² Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 221.

²³ altın üsküflü silâhdâr-ı durur hürşiyd kim
kanda gitseñ götürür yanuñca tîğ-ı zer-nişân (Mesîhî, Kaside 5/19)

²⁴ gördi la'lüñçün gözüm bî-ğad güherler derledi
hün-ı dil aña geyürdi kırmızı üsküfleri (Emrî, Beyit 436)

²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 254.

²⁶ 'azm-i rāh étدی o şeh yanuñca gitdiler géce
altın üsküflü yalıñ yüzlü iki dilber şolağ (Enverî, Gazel 141/4)

²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 320.

²⁸ gül yüzlü bir kuloğlunu sev kim dilâ anuñ
başında altın üsküf ü zerrîn kemer gerek (Fârisî, Gazel 25-2/2 Pervane Beg, *Mecmû'a-i Nezâ'ir*, 335^a)

şem'-veş başumda âteş baña tâc-ı zer yéter
ey kuloğlu beg güzel üsküf saña efser yéter (Sürürî, Gazel 31-6/1 Pervane Beg, *Mecmû'a-i Nezâ'ir*, 123^a)

²⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 233.

³⁰ altın üsküflü sipâhîdür şerâr-ı nâr-ı âh
şanma zâtî mülk-i 'ışkuñda senüñ sultân degül (Zâtî, Gazel 825/5)

Sipah, kırmızı bayrak taşıdıkları için “kırmızı bayrak bölüğü” diye de adlandırılan, kapıkulu süvarilerinin birinci bölümünün adıdır.³¹ Âşık, melâmet ülkesinin sultanı olarak nitelendiğinde ahının kıvılcımları altın üsküf giymiş sipah olarak tasvir edilir.³²

İç oğlanı, saray hizmetine alınıp, devletin çeşitli kademelerinde vazifelendirilmek amacıyla, devşirmelerden seçilen gençler için kullanılan bir tabirdir.³³ Dolunay sultana benzetildiğinde yıldızlar, üsküflü birer iç oğlanı olarak nitelendirilir.³⁴

Yukarıda anılanlardan başka sarayda çeşitli görevleri olan hizmetliler de üsküf giyerler. Bu tür beyitlerde de öbürlerinde olduğu gibi sultan konumundaki sevgili hayaline özellikle yer verilir.³⁵

Üsküfün altın sırmalı bölümü görüntü bakımından buruşuk bir yüzü hatırlatır.³⁶ Bu durum şiire yansıdığına üsküfün, sırma işleyicilerin nakışlarından dolayı çektiği acı sebebiyle yüzünü buruşturduğu söylenir. Hem ‘nakış işlemek’, hem de ‘hile ve oyun yapmak, eziyet etmek’ anlamlarına gelen *nakış geçmek* deyimini, bu iki anlamını çağrıştıracak biçimde özellikle seçilir. Sırma işleyicilerin nakış geçmesinin sebebi üsküfün, sevgilinin başında yer etmiş olmasıdır.³⁷

Genellikle devlet ve kutluluk remzi olarak söz konusu edilen altın üsküfü rüyada görmek, kişinin kendi derecesinden daha yüksek bir dereceye ulaşacağı biçiminde yorumlanır.³⁸

Klâsik Türk şiirine birçok özelliği ile yansıyan ve şairlerin yetenekleri ölçüsünde çevresinde bir hayal zenginliği oluşan altın üsküf biçimi, altın sırmalı görüntüsü ve parlaklığıyla çeşitli benzetmelere konu olur.

³¹ Midhat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 296.

³² şehâ ‘âşıkıların mülk-i melâmet pâdişâhidur
şerâr-ı nâr-ı âhı altın üsküflü sipâhidur (Zâtî, Gazel 348/1)

³³ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 28.

³⁴ meger ki bedr-i kamer mîr-i meclis oldı aña
nücüm üsküf-i zerle birer iç oğlanı (Yahyâ Beg, Musammat 6/1/5)

³⁵ altın üsküflü kul-iken eşigünde mihr ü mâh
bir şeh-i sîmîn-tenüñ olmağ revâ mı çâkeri (Emrî, Gazel 516/4)

başına altın üsküf urunmaz-ıdı şehâ
olmasa hıdmetünde yalın yüzlü bende şem‘ (Behiştî, Gazel 239/2)

³⁶ Fotoğraf için bk.: Ahmet Atillâ Şentürk, *a.g.e.*, s. 104.

³⁷ sen şehüñ başına çıkdı déyü geçdiler nağş
étse pür-çîn cebînin n'ola mağzün üsküf (Rızâyî, Gazel 06/2)

³⁸ *Ta‘bir-nâme, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi* 399, 18^b/7.

'Alem,³⁹ altın fânûs,⁴⁰ âşığn kolu,⁴¹ ateş,⁴² ay,⁴³ çanak,⁴⁴ dizi inci,⁴⁵ gül,⁴⁶ güneş,⁴⁷ hâle,⁴⁸ kıvılcım,⁴⁹ mecnunun başındaki yuva,⁵⁰ mehce,⁵¹ mumun alevi,⁵² nergis,⁵³ nesrin gülü,⁵⁴ sancak,⁵⁵ yıldız⁵⁶ ve altın kadeh,⁵⁷ benzetilen unsurlardan bazılarıdır.

ALICI KUŞLARIN BAŞLIĞI

Yakalanmalarından avcılıkta kullanılmalarına kadar alıcı kuşlarla ilgili pek çok unsur, klâsik Türk şiirinde çeşitli özellikleriyle söz konusu edilir. Bu kuşların ele geçirilmesi ve avda kullanılmak üzere alıştıırılması için birtakım işlemler yapılır. Öncelikle alıcı kuşu çekmek ve yakalamak için yere bağlı çırpınan bir güvercin ve bir ağdan oluşan tuzak kurulur. Alıcı kuşların bir ağ yardımıyla yakalanması gibi bir ayrıntı şiirde kullanıldığında sevgilinin zülfü, âşığn avcı bir kuş gibi olan gönlünü yakala-

³⁹ 'Abîdî, Gazel 04/2

⁴⁰ 'Abîdî, Gazel 04/4

⁴¹ Ğinâyî, Gazel 03/5

⁴² şecer-i vâdî-i eyvendür o kıadd-i bâlâ
berķ urur anda şan ol âteş-i süzân üsküf (Hüdâyî, Gazel 88/4, *Divan*, 32^a)

⁴³ üsküfün altında benler benler üzre üsküfün
mâhdur éy sîm-ten gelmiş şüreyyâ üstine (Enverî, Gazel 225/2)

⁴⁴ Ğinâyî, Gazel 03/4

⁴⁵ Yakînî, Gazel 07/6

⁴⁶ 'Abîdî, Gazel 04/3

⁴⁷ Yakînî, Gazel 07/4

⁴⁸ 'Abîdî, Gazel 04/5

⁴⁹ üstüme dönen şerâr-ı nâr-ı âhumdur benim
yanar oddur altun üsküflü sipâhumdur benim (Zâtî, Gazel 872/1)

⁵⁰ Medhî, Gazel 08/5

⁵¹ Ğinâyî, Gazel 03/4

⁵² şem'-i kâfûr éy şanem bezmünde ayağın tırup
altun üsküf urunur bir sîm-ten maḥbûbdur (Emrî, Gazel 101/3)

⁵³ bine çünkü devlet-ile şeh-i gül serîr-i şâḥa
aḥa karşı tırmağ-ıçün geye nergis altun üsküf (Mesîḥî, Gazel 119/2)

⁵⁴ Beyânî, Gazel 10/5

⁵⁵ câme-i sebz-ile tezyîn eylemiş endâmını
altun üsküflü sehî-kad dilbere beñzer livâ (Yaḥyâ Beg, Kaside 17/11)

⁵⁶ mülk-i mağrib üzre yap yap yürüdi sulṭân-ı mâḥ
altun üsküflü sipâhıdur yanınca aḥterân (Mesîḥî, Kaside 14/6)

⁵⁷ yaraşur altun üsküf aḥa bir zerrîn kıadeḥ gibi
şurâḥî dedügi yaḥyânuñ ol gül yüzlü cânândur (Yaḥyâ Beg, Gazel 096/5)

mak için kurulmuş bir ağa benzetilir.⁵⁸ Avcı, keklik sesi çıkaran bir düdük çalar. Böylece kuşun dikkati çekilir. Yerde çırpınan kuşa saldıran doğan ağa dolanır ve yakalanır. Kuşun insanlara alışması için öncelikle gözlerinin kapatılması gereklidir. Yakalanan doğanın, kanatları bağlanır ve *doğan yeleşti* denilen yelek vücuduna sarılır. Sonra iğneyle göz kapaklarının altından geçirilen ip başına dolanır ve gözleri dikilip kapatılır.⁵⁹ Bu durum şiire yansıdığına doğanların gözlerinin iğneyle dikilmesinin sebebi, kekliğe benzeyen sevgiliye keskin bakışlarıyla dik dik bakmaları ihtimali olarak gösterilir.⁶⁰ Doğan, gözleri böyle kapatıldıktan sonra avcı tarafından insanlar arasında dolaştırılır ve beslenir. Bundan sonra ürkmemesi ve çevreye saldırmaması için başına gözlerini örtecek biçimde üsküf geçirilir. Üsküflü bir biçimde çeşitli alıştırmaya aşamalarından geçen doğan, avlanmağa hazır hâle getirilir. Ava gitmeden önce bir gün aç bırakılan kuşa üsküf giydirilir ve tüylü bir piliç veya kuş budu yutturularak kusması sağlanır. Bu işe *tühme indirmek* denir. Böylece daha da acıkan doğan iyice hırslanır ve *kızdı* diye tabir edilen hâle gelmiş olur.⁶¹ Keklik sürüleri görününce at üzerinde av meydanına gelen avcı, kuşun üsküfünü çıkarır ve av kuşlarını gösterir. Doğanın üsküfünü çıkarması ava saldırmak üzere olduğu anlamına gelir.⁶²

‘Elden kaçmak’ anlamındaki *uçtu elden* ifadesi, çağrışım sanatları yoluyla, doğanların üsküfü çıkarıldıktan sonra avı yakalaması için avcının kolundan uçması gerçeğini yansıtacak biçimde kullanılır.⁶³ Yine bunun gibi *kola gelmek*, *elden çıkmak* ve *yüksek uçmak* gibi deyimler, hem alıcı

⁵⁸ murğ-ı vahşî gibi şayd eyleser n'ola gönlümü
gözleri şayyâdınıñ çün kara zülfi ağıdur (Haydar Beg, Gazel 15-6/209, Pervane Beg, *Mecmû'a-i Nezâ'ir*, 146^b.)

beñler olalı hâl kara zülfün ağına
şehbâzlar şikâr olur anuñ duzağına (Zâtî, Gazel 1274/2)

⁵⁹ Ali Rıza Yalgın, “Doğanla Avcılık”, *Ülkü*, III/27, İstanbul 1949, s. 29-31.

⁶⁰ dike bakar déyü sen kebg-i hümâ-pervâzı
dikdiler igne ile çeşmini şehbâzlaruñ (Yağîni, Gazel 107/2)

⁶¹ Ali Rıza Yalgın, *a.g.m.*, s. 29-31.

⁶² murğ-ı dil şaydına kaçd eylese şehbâz gibi
ol kuloğlu çıkarur üsküfini başından (‘Azmi-zâde Hâletî, Gazel 630/2)
dest-i müjgâmi olunca üsküf-endâz-ı nazar
pençesin saldı ciger-gâha o şehbâz-ı nazar (Haşmet, Gazel 85/1)

⁶³ uçdı elden altun üsküflü güzel şâhin gibi
bir kebüter sînelü şehbâz efendüm var-ıdı (Âhî, Gazel 117/2)

kuşlarla, hem de sevgilinin âşığa yüz vermemesiyle ilgili olarak özellikle söz konusu edilir.⁶⁴

Alıcı kuşlarla avcılık, sultanların ve beğlerin ilgi alanına girer. Sevgili bir alıcı kuş olarak düşünüldüğünde rakibin onu koluna alıp gezmesi uygun görülmez. Çünkü doğan köylünün eline yakışmaz.⁶⁵

Devşirme yöntemiyle orduya, yetiştirilmek üzere Arnavut, Bulgar ve Ermenîlerin yanı sıra, Müslüman olan Bosnalılardan acemî oğlanı alınır.⁶⁶ Bunun bir sonucu olarak alıcı kuşlardan söz edilen beyitlerde, Rumeli, yiğitlik ve gazilik kavramları özellikle dile getirilir.⁶⁷

Acemî oğlanları arasında Bosnalıların özel bir yeri vardır. Onların, yiğitlik ve güzelliklerini anlatmak için *anasından doğan şebbâz olur*⁶⁸ gibi sözlerin yaygınlaştığı görülür. Böyle ifadelerde alıcı kuşlar, yırtıcılıktaki üstünlükleri bakımından ele alınmıştır. Özellikle *doğan* kelimesinin hem 'doğmak' hem de bir alıcı kuş türü olan 'doğan' anlamını çağrıştıracak biçimde yer alması dikkat çekicidir.

Sevgilinin bakışlarıyla alıcı kuşların keskin bakışları arasında ilgi kurulmuş, âşğın gönlü bu bakışların avı durumunda olan bir kuş olarak düşünülmüştür.⁶⁹ Sevgilinin acımasız ve kan dökücü bakışları alıcı kuşların külâhını başına dar edecek kadar keskindir.⁷⁰

⁶⁴ gelmez kıla elden çıkalı yüksek uçar ol
dil çarha çıkarsa yéridür nâle vü âhın (Hüdâyî, Gazel 152/4, *Divan*, 41^b)

⁶⁵ niçün almaz gönümün şâhbâzını ol şâh ele
şebbâzi ne revâdur ala dihkân eline (Hüdâyî, Gazel 198/3, *Divan*, 48^b)

⁶⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 445.

⁶⁷ ol benüm üsküflü şâhînum cılasun gâzîdür
rüm ilinüñ dil-rübâsı sağ koluñ şebbâzıdur (Yağyâ Beg, Gazel 097/1)

⁶⁸ éy firâkî şehrumüz şâhîn yuvasıdur bizüm
anuñ-içün anadan toğanumuz şebbâz olur (Firâkî, Gazel 12-9/144, Pervane Beg, *Mecmû'a-i Nezâ'ir*, 142^a.)

cân u dil murğın niçün şayd eyledün dédüm dédi
bosnadur bunda kim anadan toğan şebbâz olur (Mesîhî, Gazel 071/3)

⁶⁹ figân u âh u nâlemden tutar dünyâyı âvâzum
kaçan 'azm-i şikâr étse benüm üsküflü şebbâzum (Yağyâ Beg, Gazel 274/1)

murğ-ı dil kapıcı şebbâz idügin bildürmiş
o gözi şâhin édüp géymege kânün üsküf (Yağînî, Gazel 07/3)

murğ-ı dil-i âvâresini aldurdu hüdâyî
ol alıcı ala gözlüñüñ gördi nigâhın (Hüdâyî, Gazel 152/6, *Divan*, 41^b)

⁷⁰ ol iki kıya bakıcı hünî kara gözler
şebbâzlaruñ başına tar étدی külâhın (Hüdâyî, Gazel 152/3, *Divan*, 41^b)

Üsküf Redifli Nazireler

Üsküf, nazire geleneği çerçevesinde redif olarak da kullanılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat TARLAN kitaplığı 62 numaralı, on altıncı yüzyıl şairlerinin seçme şiirlerinden oluşan şiir mecmuasında *Sadrî, Gınâyî, 'Abîdî* ['Ubeydî],⁷¹ *Misâlî, Rızâyî, Yakînî, Medhî, Sâni, Beyânî, Bakâyî, 'Ulvî, Sabâyî, Sıyâmî* mahlâslı on dört şairin *üsküf* redifli on beş gazeli⁷² bulunmaktadır. Yakın zaman diliminde yaşayan şairlerin aynı mahlâsları kullanmaları gazellerin gerçekte hangi şaire ait olduğunun tespitini güçleştirmiştir. *Gınâyî, Ulvî* ve *Sıyâmî*'nin kimliğinin belirlenmesinde tezkirelerde verilen örnek beyitlerden, *Yakînî* ve *'Abîdî*'nin ise divanlarından yararlanılmıştır.

Kapıcızade sanıyla anılan biri adına yazılmış bu gazelerde üsküfün altın sırmalı olması sebebiyle *işini altın etmek/eylemek* ve başa giyilmesinden dolayı *baştan çıkmak/çıkarmak, başa çıkmak, baş üzre yer etmek, işini başa iletme* gibi deyimlerin ortak kullanıldığı görülür. Biçim, parlaklık ve renk açısından çeşitli benzetmelere yer verilmekle birlikte en çok tercih edilen *üsküf-güneş* benzetmesidir. Bir başka ortak kullanım ise saray hizmetlileri olan kapıcılardan üsküf sebebiyle sıklıkla söz edilmesidir.

Üsküf redifli bu nazireler, bir konunun, birden çok şairin hayal gücü ve yeteneği ile nasıl işlendiğini, ne şekilde sunulduğunu açığa çıkarmakla birlikte başarılı şairle başarısız şair arasındaki ayrımın belirlenmesinde ipuçları verir.

S o n u ç

Üsküf, taşıdığı anlam zenginliği bilinmesi gereken önemli bir kültür mirasıdır. Buraya kadar yazılanlarla üsküfün, Osmanlı toplum hayatının birçok ayrıntısıyla nasıl işlendiği, şairlerin yetenekleriyle süslenerek çevresinde nasıl zengin bir kültür birikimi oluşturduğu açıklanmağa çalışıldı. Böylece, üsküfün klâsik Türk şiirindeki yerinin ve değerinin belirlenmesi için gerekli bilgilerin bir bölümü ortaya konmuş oldu.

⁷¹ Şairin adı yazmada özellikle *'Abîdî* biçiminde harekelenmiştir. Bk. *Mecmû 'a-i Eş 'âr: Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 82^b*. Bu kayda dayanarak *Ubeydî* yerine *'Abîdî* okunuşu tercih edilmiştir.

⁷² Bu gazellerden *Ubeydî, Sâni* ve *Ulvî*'ye ait olanlar yayımlanmıştır: Ali Nihat Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri, Ubeydî*, Fasikül II, İstanbul 1948, s. 23, Gazel 16; *Ulvî-Meâlî-Nihânî-Feyzî-Kâtibî*, Fasikül III, İstanbul 1949, s. 22, Gazel 12; *Revânî-Hayretî-Hâverî-Âhî-Peyâmî-Sâni*, Fasikül IV, İstanbul 1949, s. 105, Gazel 4. Adı geçen eserde Terzizade Ulvî adı altında gösterilen *üsküf* redifli gazelin, gerçekte Zaîm Ali Çelebi adıyla tanınan Ulvî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Âşık Çelebi, *Ulvî Ali Çelebi* maddesinde *üsküf* redifli gazelin matla beytini örnek vermektedir. Bk. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, 179^b/8. Ayrıca Terzizade Ulvî divanında bu gazele rastlanmamıştır. Bk. Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 304.

METİN*

ğazeliyyât-ı üsküf berâ-yı kapucı-zâde

01.

*Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün**Remel* ++ -- / ++ -- / ++ -- / ++ --

1. şanmañ ol sîm-tenüñ géydügin altun üsküf
ruhını hasret-ile eyledi zer-gün üsküf
2. fitne fenninde serâmed çıkarur kâkülüñi
beñzer éy şâh olupdur aña meftün üsküf
3. çihresin zerd édeli hecr-i ruh-ı âlüñle
işin éy sîm-berüm eyledi altun üsküf
4. yaraşurdu ne kadar kendini yüksekde kosa
géymese başına her ehrimen-i dün üsküf
5. mihr ü meh gibi cihân hânkâhında **şadrî**
bir çerâğ oldu o sulţân-ı hümâyün üsküf

velehu

02.

Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

1. olalı sürh ‘araç-çîñüñe maqrün üsküf
éy kamer başa iletdu işin altun üsküf
2. gün degüldür görinen sen géyeli şevka gelüp
külehin göklere atmış-durur altun üsküf
3. n'ola mihr-ile gelürse seherî kapuña çarh
géyer éy şeh hadem-i bâb-ı hümâyün üsküf
4. mihr ile mâh kırân eyledi şandum haqqâ
göricek olduğımı rüyuña maqrün üsküf
5. **şadrî**yâ anı baş üzre tuta ol mihr-i cihân
étse qadrin n'ola hürşiydden efzün üsküf

* Metnin yazımında bütünüyle küçük harf kullanılmış, mahlâslar kalın karakterle gösterilmiştir.

^{01.} Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 82^a.

^{02.} Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 82^a.

ġnāyī fermāyed

03.

Fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

1. olalı zülf-i dil-āvīzüñe maqrün üsküf
çihresin eyledi zerd éy ruḥı gül-gün üsküf
2. eyledüñ meş'aleci bāb-ı hümāyūnuñda
şāhid-i şem' géyerse olur altun üsküf
3. bir 'alemdür o boyu serv yeşil cāme ile
mehcesidür başı üstindeki mevzün üsküf
4. uramaz farkına aġyār sıfāl-i següñi
olmadı pādişehüm herkese kınün üsküf
5. kemer eylerse **ġnāyī** kolın ince bélüñe
işte v'allāhi faķīrāne bir altun üsküf

'abīdī fermāyed

04.

Fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

1. gördi sen māhuñ éder ḥüsnini efzün üsküf
ışılatdı saña ḥurşiyd bir altun üsküf
2. sen şeh-i ḥüsnüñ olup kıaddi livā'-i sīmīn
zer 'alemdür aña éy kıāmeti mevzün üsküf
3. bülbül-i zārlaruñ şandı taķıñduñ gül-i zerd
alıcaķ başına éy ruḥları gül-gün üsküf
4. zevraķ-ı baḥr-ı melāḥat kaşuñ éy şāh-levend
oldı fānūs-ı zer üstinde hümāyün üsküf
5. māhdur alnı **'abīdī** o hilāl-ebrüñüñ
hāledür şan anı devr eyledi altun üsküf

⁰³. Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 82^a.

⁰⁴. Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 82^b; Ali Nihat Tarlan, *Divan Şiiri*, Fasi-kül II, s. 23, Gazel 16; *Divan*: Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 272: 191^b.

^{2b} zer: ser; aña: şaña *Divan*. 191^b.

^{3a} taķıñduñ: taķındı, *Divan*. 191^b.

mişālī fermāyed

05.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1. gizlemiş kākülün éy kām̄eti mevzün üsküf
göreyin kim çıka başdan ola mağbün üsküf
2. hizmetüñde géceler şubha degin kām̄’imdür
şem‘-i meclis géyer-ise n’ola altun üsküf
3. āşiyān şanma ki derbān-ı şeh-i ‘ışk olalı
ey şacı leylī géyer başına mecnün üsküf
4. şāhdan destine çüp aldı yine gönçe-i bāğ
géydi derban-şifat éy ruhları gül-gün üsküf
5. güneş ol māha **mişālī** n’ola kırbān olsa
ki géyer gün başına bir güzel altun üsküf

rızāyī fermāyed

06.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1. çün géyerler şeh-i hāver meh-i gerdün üsküf
géy yaraşur saña éy sīm-ber altun üsküf
2. sen şehün başına çıkdı déyü geçdiler nakş
étse pür-çin cebinin n’ola mağzün üsküf
3. sāye-i perr-i hümā düşdi şanurlar başına
her ne gün ki géye ol bahtı hümāyün üsküf
4. tutulursa yeri mizān-ı felekde mehler
vérdi şöhet şu kadar yāra o mevzün üsküf
5. gün toğar burc-ı şerefde başına şanki mehün
yār her geh ki **rızāyī** géye altun üsküf

---

^{05.} Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 82^b.

^{06.} Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 83^a.

yaķını fermāyed

07.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1. ıldı zībālġınuñ zīverin efzün üsküf
yaraşur géyse o la‘l-i lebi mey-gün üsküf
2. ġüsn bābında mu‘arız olmaz aña güneş
şeherī ıķsa evinden géyüp altun üsküf
3. murġ-ı dil apıcı şebbāz idüġin bildürmiş
o gözi şāhin édüp géymege ānün üsküf
4. mihr şanma felek ol māha abül éde déyü
‘arz éder gün başına bir güzel altun üsküf
5. ey **yaķını** bu ġazel ma‘nide bir deryādur
oldı a‘rında anuñ şan dür-i meknün üsküf

medġi fermāyed

08.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1. géydi ün ol teni sīmīn ruġı gül-gün üsküf
rif‘ate gün ġibi érse n‘ola altun üsküf
2. şanuram serv-i bülend üzre urur ġāverdür
şeherī géyse açan ol adi mevzün üsküf
- 3.
4. géydi derbān olalı sen şehe gerdün üsküf
böyle peşmīne géyüp addini nün eyledi ün
mışr-ı zühd içre olursa n‘ola zünnün üsküf
5. **medġiyā** şāhi ġamem oldı apum derbānı
aşıyān şanma géyüpdür başa mecnün üsküf

⁰⁷ Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 83^a. Yakını'nin Divan'ında bu ġazel altı beyit olup fazla beyit şöyledir:

şan ser-i serv-i revān üzre yér étmiş nergis

geş-i bāġ étse géyüp ol ad-i mevzün üsküf (Yakını, ġazel 090/5)

⁰⁸ Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 83^a.

^{3a} Yazmada boş bırakılmış.

şānī fermāyed

09.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1. géydi derbān-şifāt ol dilber-i mevzūn ũskŭf
eyledi ħŭsn-i dil-efrŭzını efzŭn ũskŭf
2. ol gŏnŭllŭ ħapucı yāri gŏrŭp mihr ile māh
‘arz éder birisi sīm ũ biri altun ũskŭf
3. mā’il-i sīm ũ zer étmiş dédiler ol şāhı
gŏreyin āteşe yanup ola maġbŭn ũskŭf
4. başlar ũzre yér édŭp işini altun étđi
olalı pādişehŭm devlete maġrŭn ũskŭf
5. kisvet-i hecrŭñi gŏrme ser-i **şānī**ye revā
géymek olmadı sipāhīye çŭ ħānŭn ũskŭf

beyānī fermāyed

10.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1. yaraşur géyse ger ol ħāver-i gerdŭn ũskŭf
şāhsuñ géyse ne var bir ħuluñ altun ũskŭf
2. gŭl gibi bāġa gelŭp gŭlseñ açılsañ n'ola kim
ġaylı açmış seni éy ruġları gŭl-gŭn ũskŭf
3. gŭl-i nesrŭn şanur tāze nihāl ũzre gŏren
géyse başına ħaçan ol ħadi mevzŭn ũskŭf
4. yine sen pādişeh-i ħŭsnŭñ olup serdārı
oldı ġīsŭ-yı dil-āvīzŭñe maġrŭn ũskŭf
5. ol şehŭñ kākŭli sevdāsı çıkarmış başdan
vechi var olsa **beyānī** gibi mecnŭn ũskŭf

⁰⁹. Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 83^b; Ali Nihat Tarlan, *Divan Şiiri*, Fasi-
kül IV, s. 105, Gazel 4.

¹⁰. Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 83^b.

tābī fermāyed

11.

Fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün

1. olalı sen şeh-i sīmīn-bere meftün üsküf
étđi taḥşīl ğamuñdan ruḥ-ı zer-gün üsküf
2. aldı derbānuñ olup destine bir sīm ‘aşā
şem‘ gibi yaraşur başına altun üsküf
3. zerd zerd olsa benüm gibi ‘aceb mi cānā
oldı sen sīm-tenüñ ‘ışķına meftün üsküf
4. oldı var-ısa dilā şāh-ı güle ḥidmet-kār
ğonçeler başına géydi yine gül-gün üsküf
5. **tābiyā** oldı olalı şeche derbān meger
āşiyāndan urunur başına mecnün üsküf

baķāyī fermāyed

12.

Fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün

1. ḥüsnüñüñ zīverini eyleyüp efzün üsküf
étđi bu vech-ile cān u dili meftün üsküf
2. faķr-āmüz gibi ĳaldı ayaklarda şehā
başa iletđi işin zerle o mevzün üsküf
3. ĳaṭl-i ‘uşşāķa raķīb-i keçeli cellād ét
şivama merhemi başda aña olsun üsküf
4. ĳapıcı olmasa murġān-ı süleymān içre
géymek olmaz-ıdı şāhinlere ķānün üsküf
5. kisvet-i devlet-i ‘ışķ olmadı her başa naşīb
ey **baķāyī** géymez dünyede her dūn üsküf

---

¹¹. Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 84^a.

¹². Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 84^a.

‘ulvî fermāyed

13.

Fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün

1. géymesün mihr-i felek başına altun üsküf
başladı géymege ol dilber-i mevzün üsküf
2. çekdi zer-düzlaruñ süzen-i cevriñ gerçi
eyledi ‘aķıbetü'l-emr işin altun üsküf
3. olalı şāh süleymānuñ o şeh derbānı
ħavf éder géymege her ehrimen-i dūn üsküf
4. yoğ-iken meh gibi noķşānı o şehr-āşūbuñ
ħüsnini eyledi günden güne efzūn üsküf
5. ‘ulvīyā kākül-i dildārı çıkardı başdan
eyledi kendi gibi anı da mağbūn üsküf

şabāyī fermāyed

14.

Fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün

1. almayınca başına ol ķadi mevzūn üsküf
ķadrini édemedi dünyede efzūn üsküf
2. ķarşusunda yaķamı ķāk éderem şubħ gibi
her seħer géyse o meh gün gibi altun üsküf
3. başı üzre o güzeller şehi yer étmiş-iken
ne içün ola ‘aceb dünyede maħzūn üsküf
4. yaraşur géyse güzeller bu cihān içre anı
géymese bāri gelüp dünyede her dūn üsküf
5. başdan ‘aķlumı alur be **şabāyī** o cūvān
cāme-i sebz-ile géyse kaçan altun üsküf

¹³ Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 84^a; Ali Nihat Tarlan, *Divan Şiiri*, Fasi-
kül III, s. 22, Gazel 12.

¹⁴ Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 84^b.

şıyāmī fermāyed

15.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1. almasa başına şāhin gibi altun üsküf
şayd-ı murğ-ı dil éder miydi o mevzün üsküf
2. māh-ı nev hanceridür çarḥ dönüpdür hūba
āftābı serine eyledi gerdün üsküf
3. oldı hūn-āb-ı ciger reng-i bakır giryemden
eyledi gözlerümüñ yaşını gül-gün üsküf
4. topdur ğabğabı dil kal‘asnuñ fetḥi için
eyledi ehl-i dili ḥāşılı mağbün üsküf
5. kapuya çıkdı **şıyāmī** beni gördi ol yār
eyledi bağrumuzı nāz-ıla pür-hūn üsküf

---

^{15.} Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Kit. 62: 84^b.

SÖZLÜK

Şairlerin kimliklerinin açıklandığı maddelerde § işaretiinden sonraki açıklamalar aynı mahlâsı kullanan öbür şairlere aittir.

‘Abîdî (‘Ubeydî) [ö. 1573]: Adı Abdurrahman olup Edirnelidir. Nebî Dede adlı birinin oğludur. Şeyhülislâm Kadızade'den mülâzım olmuş, kadılık yapmıştır. Musiki ilminde kendisini yetiştirmiş, eserler bestelemiştir. İçli ve utangaç bir kişiliği olduğu söylenir. Şiiri başarılı görülmüş, muammalarıyla tanınmıştır. Murabbaları da başarılı bulunmuştur. Türkü bağlamakta eşsiz olduğundan söz edilir. Zağra kadısıyken ölmüştür. [Ahdî, *Gülşen-i Şu‘arâ*, 138^b; Âşık Çelebi, *Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ*, 170^a/18; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 610; Gelibolulu ‘Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, s. 315; Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 166.] *Divan*: Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 272, İstanbul Üniversitesi Ktp. Ty. 631.

aç-: yakışmak; güzelleştirmek; açığa vurmak.

‘âkıbetü’l-emr: en sonunda.

al-: almak, edinmek; giymek.

‘alem: alem, sancak.

‘arâç-çîn: başlıkların altına giyilen işlemeli, ter toplayan ipek takke, terlik.

bâb-ı hümayün: kutlu kapı; Topkapı Sarayı'nın birinci kapısı; Ayasofya ile III. Ahmed çeşmesi karşısındaki kapı; iç içe iki kapı olup kapıcılar için yapılmış sağlı sollu odalar vardır.

Bakâyî: İzniklidir. Cimri Çingân oğlu diye tanınmıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, ayrıca Selânik, Galata ve Üsküdar kadılıklarında bulunmuştur. [Ahdî, *Gülşen-i Şu‘arâ*, 67^b; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 220.] § Adı Abdülbakî'dir. Kefelidir. Hatîbzade diye tanınmıştır. Gülşenî tekkesi dervişlerindedir. Şam Mevlevîhanesinde mesnevîhanlık yapmıştır. [Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 217; Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 46; Âşık Çelebi, *Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ*, 56^a/14.] § Dursunzade diye tanınmıştır. Adı Abdülbakî'dir. Ebussuud Efendi'den mülâzım olduktan sonra Atik Ali Paşa medresesinde müderrislik yapmış, Galata kadısı olmuştur. Şiirinin devrinde beğeni topladığı dile getirilir. [Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 218; Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, s. 46.]

baş üzerinde yer edin-: kıymet verilmek; saygıyla karşılanmak.

baş a-: başına giymek.

başına çık-: gözüne girmek; gücü yetmek, baş edebilmek.

baştan çıkar-: âşık etmek; aklını başından almak; ayartmak, saptırmak.

beñzer: öyle anlaşıyor ki.

Beyânî¹ [ö. 1597]: Adı Mustafa'dır. Niğbolu sancağı, Rusçuk kasabasında doğmuş, Carullahzade diye tanınmıştır. Ebussuud Efendi'den mülâzım olmuş, Bursa'da müderrislik, Havran'da kadılık yapmıştır. Halvetî şeyhi Ekmel Efendi'ye bağlanmış, ölümünden sonra onun yerini almıştır. İstanbul'da ölmüş, Okmeydanı'nda Sofular tekkesine gömülmüştür. En önemli eseri *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sıdır. [Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 59^a/8; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 229; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 50; Gelibolulu 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 295.] § Seydî Çelebi diye bilinir. Bağdatlıdır. Ailesi Beyânîzade diye anıldığından Beyânî mahlâsını almıştır. İlim yolunu seçtikten sonra, sipahi ocağına mensup olmuş, dergâh-ı 'âlî kapıcıbaşılığına kadar yükselmiştir. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 64^a.] § Yanboluludur. Şeyh Kemaloğlu diye tanınır. Erken yaşta ölmüştür. Daha uzun yaşasa şöhretli bir şair olacağından söz edilir. İnşası şii-rinden daha başarılı bulunmuştur. [Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 59^a/21; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 231; Gelibolulu 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 201.]

bildür-: bildirmek; göstermek.

burc-ı şeref: şeref burcu.

çek-: katlanmak.

çerâğ: mum; çirak.

çıkar-: çıkarmak; yükseltmek.

derbân: kapıcı; sarayda birinci kapıyı ve orta kapıyı bekleyen, saraya gelenlere rehberlik etmekle yükümlü kişi.

devr eyle-: çevrelemek.

dön-: benzemek.

dün: alçak; rakip.

ehrimen-i dün: alçak şeytan; rakip.

fakr-âmüz: fakir, yoksul.

felek: gökyüzü; kader; talih.

¹ Beyânî'nin Gınâyî maddesinde "üsküf redifli gazeller denilmişti" [Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 200] biçimindeki ifadesi bu gazelin kendisine ait olabileceğini akla getirmektedir.

Ġināyī²: Adı Ali'dir. İstanbul'da doğmuştur. Divanîhümayun kâtiplerindedir. Piyale Paşaya bağlanmış, onun himayesinde yaşamıştır. Kâtipler arasında hayli şöhret bulmuştur. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 155^b; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 739; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 200.]

göñüllü: gönüllü; çeşitli eyaletlerde ulûfe ile kullanılan devşirme asker.

gül-i nesrîn: yabani gül, ağustos gülü.

gün başına: her gün.

hümâyün: kutlu, mübarek.

ışlat-: aydınlatmak, parlatmak; göstermek, sunmak.

işini altun et-, eyle-: işini yoluna koymak; amacına ulaşmak.

işini başa ilet-: işi bitirmek, sonuçlandırmak; kavuşmak, amacına ulaşmak.

kapıya çık-: saraydan ayrılmak; dış hizmete çıkmak; acemi oğlanların yeniçeri ocağına geçmesi.

ka'r: derinlik.

kendini yüksekde қо-: büyüklük taslamak.

kırân: bir burçta birleşme.

küle: başlık, külâh.

mağbün: şaşkın, akli karışık; yaralı; zayıf düşünceli; kararsız.

mağrûn: kavuşmuş; yakınlaşmış.

Medhî [ö. 1598]: Adı Mahmut olup Geliboluludur. Kara Kadızade diye tanınmıştır. Ebussuud Efendi'den mülâzım olmuş, Kefe'de müftülük, Kütahya, Gelibolu ve Trablus'ta kadılık yapmıştır. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 179^a; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 885; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 259.]

mefûn: büyülenmiş; tutulmuş; kara sevdalı.

mehce: hilâl biçiminde sancak başlığı.

meş'aleci: meşaleci; alaylarda ve bayramlarda meşaleleri yakmaktan sorumlu memur.

Mişâlî [ö. 1607]: Edirnelidir. Hasan Çelebi adıyla tanınmıştır. Önceleri esnaf arasındayken ilim yolunu tutmuş, kendisini yetiştirmiştir. Şiirleri beğenilmiştir. Muammada başarı sağladığı söylenir. Divan sahibi bir şairdir. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 182^b; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 117^a/24; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 852; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 248.] *Divan*: Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 390; İstanbul Üniversitesi Ktp. Ty. 310.

² Beyânî, *üsküf* redifli gazelin makta beytini örnek vermektedir.

mîzân-ı felek: gök terazisi; terazi burcu.

mu'âriz ol-: karşı çıkmak; yarışmak.

nakış geç-: hile etmek, aldatmak.

nûn: nun harfi; balık.

peşmîne: sade, süssüz sofu elbisesi.

rakîb-i keçel: eğri, hileli sahtekâr rakip; kel ve yaralı kafalı rakip.

Rızâyî [ö. 1578]: Kasapzade Abdülkerim Çelebi adıyla tanınmış, müderris şairlerdendir. Çivizade'den mülâzım olmuştur. Deli Kerim diye de anılır. Bursalıdır. Edirne'de yetişmiş olup üç dilde şiir yazacak derecede başarılıdır. Dimetoka ve Çorlu'da müderrislik yapmış, Kudüs kadısı olduğu sırada vefat etmiştir. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 32^a; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 237^a/4; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 410; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 102; Gelibolulu 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 221.] § [ö. 1580] Kadızade Mahmud Çelebi diye bilinir. Özellikle Baba Çelebi diye tanınmıştır. Filibeli olup Nakşibendî tarikatına mensuptur. Bilgili ve yetenekli bir kişi olup Rüstem Paşanın hocasıdır. Şiirleri başarılı bulunmuştur. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 97^b; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 234^a/25; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 408; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 102; Lâtîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 272; Gelibolulu 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 220.] § Rıdvan Çelebi diye anılır. Niğbolulu olup ulema sınıfındandır. Hacı Hasanzade Efendi'den mülâzım olmuştur. Şiire yeteneği olduğu söylenir. [Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 238^a/2; Gelibolulu 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 221.]

Şabâyî: Manastırlı olup Dergâh-ı Muallâ bendelerinden gureba bölüğündendir. Farsça bilgisi iyidir. Şiirde başarılı bulunmuştur. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 128^a.] § Edirnelidir. Sultan Bayezid devrinde yaşamış olup mürettep divan sahibidir. Savruk bir kişiliği olduğu bildirilir. Hayatı boş bir hâlde gezmekle geçmiştir. Farsça ve aruz bilgisiyle ün salmıştır. Şiiri beğenilmemiş ve tanınmamıştır. [Lâtîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 350; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 408; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 148; Gelibolulu 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 180.]

Şadrî [ö. 1585]: Adı Hüseyin olup İştîplidir. İlmiye mesleğine mensuptur. Seyhülislâm Şeyhî Efendi'den mülâzım olmuştur. Zeki ve hoş yaratılışlı bir kişi olduğundan söz edilir. İstanbul'da kırk akça ile medreseden mazul iken ölmüştür. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 127^a; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 150; Gelibolulu 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 311.] § İzniklidir. Ke-fe'de kadılık yapmış, Kanunî Sultan Süleyman Han tahta çıktığı yıllarda vefat etmiştir. Şiiriyle çok şöhret bulmamış olsa da süslü, güzel hayaller bulunan şiirleri vardır. [Lâtîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 354.] § Adı Pirî olup Tokluzade diye tanınmıştır. Vezirlerin ve ulemanın meclislerinde bu-

lunmuş onlardan yararlanmıştı. Remilde oldukça başarılı kabul edilmektedir. Şiirinin sade olduğu söylenir. [Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 218^a/21; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 563.]

Şânî [ö. 1586]: Can Memi diye tanınır. İstanbullu olup kuloğullarındandır. Önceleri sekban ve atlı zağarcı olmuş, sonra sipahi ocağına girmiştir. Gençliğini eğlence âlemlerinde ve meyhanelerde geçirdikten sonra tövbe etmiştir. Farsça bilgisiyle tanınır. Yeniçeri olmasına rağmen hatt yazmaya meraklı biri olduğu söylenir. Nevâyî'[1451-1501]den yararlanmış, kendisini geliştirmiştir. Devrin önde gelen hiciv ustalarındandır. Gazellerinin rindane olduğundan söz edilir. Edirnekapısı dışında gömülüdür. Şairliği başarılı bulunur. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 70a; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 258^b/11; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 238; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 56; Gelibolulu 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 296.]

serâmed: iyi yetişmiş; üstün; başta bulunan; ileri gelen.

sıva-: sıvamak, sürmek.

Şiyâmî³: Adı Mehmet Ali'dir. İstanbul Galata'da doğmuştur. Kâtip şairlerdendir. İbrahim-i Gülşenî dervişlerinden olup İstanbul'da Kasımpaşa'da yaşamıştır. Şiirleri beğenilmemiştir. Şiirinden bir şey anlamının mümkün olmadığı, anlamlı bir beytine rastlanacak olsa onun da çalıntı olduğu, divan tertip ettiyse de bir beytinin bile meşhur olmadığı söylenir. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 131^a.]

sipâhî: atlı asker; topraklı süvari.

sürh: kızıl.

Tâbî: İstanbulludur. Küçük Tâbî diye bilinir. Emir Buharî dervişlerinden birinin oğludur. Sofuzade diye ün salmış, kasaba kadılığı yapmıştır. Can Memi diye bilinen Sâni adlı şaire bağlanmıştır. Şiirleri âşıkaneedir. Ayrıca hiciv ve hezle düşkündür. Hattat olduğundan söz edilir. Hacca gittikten sonra ölmüştür. Bakî'nin taklitçisi olmakla övünür.[Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 68^a; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 257^b/20; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 234; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 54.] § Adı Mehmet olup büyük Tâbî diye bilinir. Trabzonludur. Türkü bağlamakta benzersiz olarak kabul edilir. Küçük Tâbî ile muasırdır.[Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 68^b; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 275^b/4.]

taşıl: husule getirme, ortaya çıkarma, öğrenme.

³ Ahdî, *üsküf* redifli gazelin dördüncü beytini örnek vermektedir.

'Ulvi⁴ [ö. 1578]: Zaîm Ali Çelebi diye tanınmıştır. Sağır Ulvî diye de bilinir. İstanbullu olup kuloğullarındandır. Rumeli beğlerbeğinin yanında ağır zeametle defter emînlîği vazifesini yürütmüştür. Şiirde Hayalî Beg'i taklit ettiği, şiirlerinin beğenildiği söylenir. Şiir meclisleri kurmuş, çevresinde şairleri toplamıştır. [Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 145^a; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 179^b/8; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 652; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 180.]

ur-, urun-: giydirmek; giymek; takmak.

var-ısa: olsa olsa.

Yakîni [ö. 1568]: Adı bilinmemektedir. Edirne'de doğmuştur. Kadı İmad Sinan adlı birinin oğludur. İlmiye mesleğini seçmiş, Cezayir-i Garb'ta kadılık yapmıştır. Genç yaşta ölmüş, Edirnekapısı yakınlarındaki Emir Buharî dergâhı haziresine gömüştür. Kaynaklar genç yaşta ölmese meşhur bir şair olacağından söz ederler. [Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 338; Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 204^b; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 97^b/21; Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 1084; Gelibolulu Âlî, *Kühül'l-Ahbâr*, s. 330.] *Divan*: Edirne Selimiye Ktp., Ahmed Bâdî Efendi Kit. 4760; Erzurum Atatürk Üniversitesi Ktp., Ağâh Sırrı Levend Kit. 522.

yaraş-: yakışmak.

yé-: katlanmak, çekmek.

yér ét-: yerleşmek, bulunmak.

zer-düz: sırma işleyici.

zünün: Yûnus peygamberin lâkabı, Ebu'l-Fazl Zünnûn-ı Mısrî [ö. 245/859].

“ON THE TITLE *ÜSKÜF*”

Abstract

“Üsküf is a title commonly use in varios fields and with its number of features reflects in a poem. This survey after giving the general definition of “Üsküf” points out the main frameworks. It also holds the texts of fifteen ghazels with the rhyme “üsküf” and a small dictionary made of selected words from the texts.

By doing this, it tries to explain the usage of “üsküf” within the classical Turkish poetry.

Keywords

Üsküf, title, bird headgear, nazire, ghazel.

⁴ Âşık Çelebi *üsküf* redifli gazelin ilk beytini örnek vermektedir.

